

БАДИЙ ОБРАЗНИНГ УМУМНАЗАРИЙ ҚИРРАЛАРИ

Рахмонова Хуршида

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат

ўзбек тили ва адабиёти университети катта ўқитувчиси

Аннотация

Бадиий адабиётнинг муҳим воситаларидан бири бу – образдир. Адабиётшуносликда образ кенг қамровли тушунча ҳисобланади. Мақолада жаҳон, рус, ўзбек адабиётшунос олимларининг бадиий образга оид назарий фикрлари имкон доирасида ўрганилиб, шу асосда ёзувчи Хуршид Дўстмуҳаммад ҳикоялари таҳлил қилинган. Адиб ҳикояларидаги образлар бадиияти, уларнинг умумий ва индивидуал хусусиятлари, насрнинг метафорик табиати тадқиқ этилган.

калит сўзлар: илмий образ, бадиий образ, образлилик, бадиий умумлашма, индивидуаллик, урф-одатлар, қаҳрамон кечинмаси, бадиий асар ғояси.

Бадиий асар асосини ташкил қиладиган образ тушунчаси қадимги даврдан то ҳозирга қадар поэтиканинг муҳим белгиси бўлиб келган. Зеро, бадиий образ барча санъат асарларининг ўзига хос хусусиятини белгиловчи воситадир. “Санъаткор бадиий образ воситасида дунёни англайди, ўзи англаган моҳиятни ва ўзининг англанаётган нарсага ҳиссий муносабатини ифодалайди. Шу маънода образ адабиёт ва санъатнинг фикрлаш шакли, усули саналади”¹. Гегель айтганидек, санъат ва адабиёт образлар орқали фикрлаш демакдир. Гегель санъатнинг, айниқса, образнинг ўзига хослиги ҳақида тўхталар экан, шундай ёзади: “... у, биринчидан, қандайдир мазмун, чунончи, муайян ҳис-туйғу, вазият, воқеа, хатти-ҳаракат, индивидни; иккинчидан, шу мазмунни тасвирловчи усулни назарда тутди”². Бундан

¹ Дилмурод Қуронов. Адабиётшуносликка кириш. – Т., Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2004, 62-бет

² Георг Вильгельм Фридрих Гегель. Эстетика. Санъат ва бадиий ижод фалсафаси. – Тошкент, 2012, 29-бет

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th May, 2025

келиб чиқадики, ўзига хослик, хусусийлик белгилари образ ташийдиган мазмунда ва уни (ўзига хос) ифодалаш усулларида намоён бўлади.

Адабий-назарий қарашлар тарихида рус танқидчилари – В.Белинский, А.И.Герцен, Н.Г. Чернишевский, Н.А. Добролюбов, М.Е.Салтиков-Шчердин алоҳида бир босқични ташкил этдилар. Улар санъатнинг халқчиллик, миллий ўзига хослик, оригиналлик, ғоявий-бадий бир бутунлик, образлилик каби хусусиятларни атрофлича очиб бердилар. В.Г. Белинскийнинг назарий асарларида бадий образ – бадий эстетиканинг муҳим таркибий қисми саналади. Белинский бадий образ ҳақида шундай деб ёзади: “Санъатдаги энг олий предмет инсон ҳисобланаркан, демак, “образ” атамаси инсонга (бадий асардаги инсонга) нисбатан қўлланиши маъқулдир. Образ бадий тўқима ёрдамида яратилган, эстетик қиймат касб этган инсон ҳаётининг умумлашма ва айна чоғда, аниқ манзарасидир”³. Ҳозирги замон адабиётшунослигида эса образ деганда нафақат инсон, балки бошқа жонли ва жонсиз предметлар ҳам назарда тутилади. “Бадий образ борлиқнинг(ундаги нарса, ҳодиса ва ҳ.к) бадий асардаги акси”⁴, дейди адабиётшунос Дилмурод Қуронов. Аммо, олимнинг бадий образларда умумийлик ва индивидуаллик каби қарашлари Белинский қарашларига ҳамоҳангдир. Адиб Хуршид Дўстмуҳаммад ҳам XX асрнинг биринчи ярми мудҳиш даврларда яшаб, азоб-уқубатларга бардош берган ўзбек халқининг мард ўғлонлари қиёфасини умумлаштириб, ватанпарвар образини яратди. Булар: “Қазо бўлган намоз” ҳикоясида Миркомилбой, “Тўхтасинбойнинг бойликлари” ҳикоясида Тўхтасинбой, “Умид гули” ҳикоясида Абдурауф Фитрат, “Ёлғиз” қиссида Абдулла Қодирий каби ўз даврининг илғор фикрли, зиёли инсонларидир. Булар характерида, табиатида умумий белгилар бўлиши билан бир қаторда, ҳар бирининг фақат ўзигагина хос бўлган хусусиятлари, фикрлари, орзу-армонлари борки, бу нарса образнинг индивидуал табиатини намоён қилади. Белинский маълум бир халқ образини яратишда ўша халқнинг фикрлаш тарзи, дини, тили билан биргаликда урф-одатлари ҳам муҳим

³ Тимофеев.Л. Основы теория литература. М., 1971, стр 62-63

⁴ Қуронов Д. Адабиётшуносликка кириш. Т., Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2004, 63-бет

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th May, 2025

аҳамиятга эга эканини таъкидлаб: “Урф-одатлар халқнинг қиёфасидир, уларсиз халқ – қиёфасиз образдир, беҳуда ва амалга ошмайдиган ҳаёлдир”⁵ – деб ёзади. Мавзумизнинг объекти саналган Хуршид Дўстмуҳаммад яратган образлар орасида ҳам урф-одатларни, анъаналарни қадрлайдиган образларни учратишимиз мумкин. Булар “Беозор қушнинг фарёди” ҳикоясида Қадриянинг онаси, “Шабада” ҳикоясида Мирсайид тоға, “Куза” қиссасида Умид образларидир. Бу инсонлар маълум бир қадриятлар асосида яшайдиган, одамгарчиликни ҳар нарсадан устун деб билгувчи инсонлар образидир.

Белинский танқидий фаолиятининг барча босқичларида бадий образни тушуниш ва тушунтиришда бир-бирига уйғун мулоҳазалар системасини кўриш мумкин. Олим сўзнинг образга айланишида ижодкор ҳис-туйғусининг ўрнини алоҳида таъкидлайди. “Сезги ва ҳиссиз ақл йўқ. Кимда сезги, ҳис бўлмаса, ҳаётни олий даражада англамоқ учун ақл эмас, бир оз идрок бор, холос. Инсон воқеликни инстинктив эмас, онгли англаши лозим. Мана шунда ҳис онгсиз ақлга, ақл эса онгли ҳисга айланади”⁶ Дарҳақиқат, ҳаётни фақат ақл орқали, яъни ҳиссиз англаш воқеликни тўғри, аммо жонсиз англашдан иборатдир. Сўзнинг бадий образга айланишида сезги, ҳиснинг, шу билан биргаликда ақлнинг ҳам аҳамияти беқиёсдир. Образга айланган сўз маъно доирасини кенгайтириб, ундан ташқари чиқар экан, воқеликни муайян қисмини акс эттирувчи асар ҳам реал воқелик доирасига сиғмайди. У – бадий воқелик, бадий олам, деб аталувчи шартли воқелик даражасига кўтарилади. Ҳиссий олам эса табиий ҳолатдаги шаклан алоҳида-алоҳида бўлиб ётган воқеликнияхлит ҳаракатга келтирган, мазмундор, эстетик жиҳатдан баҳоланган воқелик сифатида акс эттиради. Бадийлик талаби билан яратилган санъат асарини қалб иштирокисиз, фақат ақлнинг ўзи билан қабул қилиб бўлмайди.

Бадий сўзда дунё яшайди. Сўз оддий мулоқот қуролидан образга, образ эса образлар тизимига, образлар тизими бадий ҳақиқатга, бадий ҳақиқат эса ижодкор концепсиясига айланади. Сўз бадий образга айланишида

⁵ Белинский. В.Г. Адабий орзулар. Т., Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1977, 7-бет

⁶ Белинский В.Г. Собр. соч. В девяти томах.Т.2. – М.: Худ.лит-ра, 1977. Ст 101.

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th May, 2025

Ўзида ҳам мазмуний, ҳам шаклий жиҳатдан катта эстетик юкни олади. “... оддий илмий образ билан бадиий образни фарқлаш лозим. Агар илмий образ аввал ақлга ва ақл орқали ҳисга таъсир кўрсатса (баъзан умуман ҳисга таъсир кўрсатмаслиги ҳам мумкин), бадиий образ аввал ҳисга, ҳис орқали ақлга таъсир кўрсатади. Оддий аксиома сажиясидаги бу ҳақиқатни алоҳида таъкидлашдан мақсад – бадиий адабиётнинг ҳам ўз миқёсида билишга алоқадор вазифаси мавжудлини эслатишдан иборатдир”⁷. Материал эстетика нуқтаи назаридан “оромкурси” сўзи ҳаётдаги ўриндик, ўтириш, дам олиш учун мўлжалланган предмет, буюм маъносини англатади. Бу сўзни табиий ҳолда алоҳида эшитсак, унинг бизга ҳиссий таъсири деярли йўқдек туюлади. Аммо, ана шу сўзни туйғулар, дардлар, аламлар билан тўйинтириб, ҳаётий вазиятга мослаб айтсак, у тўлақонли бадиий образга айланади. Масалан, Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Катта кўча” ҳикояси ҳамда “Оромкурси” қиссасида “оромкурси” сўзи кишини ўйлантирувчи, инсон қайғу-аламларини ўзига сингдиргувчи дардкаш ҳамроҳ образи сифатида намоён бўлади. Ёзувчи ҳикоя қаҳрамони С.Алиевич ҳаётида оромкурсининг қанчалик аҳамияти борлигини ифодалаб берган. “... курси эса бурунгидек хизмат курсиси, оромкурсилек вазифасини арава-курсилек вазифасига алмаштириб, садоқатли хўжайинига янада мустаҳкам суянчиққа айланди. С.Алиевич икки-уч даъфа толиққаниданми, асаблари қақшаганиданми, кўз олди қоронғулашиб, гангиб қолаёзганида арава-курсига боши-елкаси аралаш суяниб нафас ростлади, ўзини ўнглаб олди”⁸. Демак, оромкурси қаҳрамоннинг энг оғир, аламли пайтида унга суянчиқ бўлди. “Ҳар бир инсон ўзича қанчалар сир-синоатларни кони бўлса, у эгаллаб ўтирган курси ҳам шунчалар айтиб бўлмайдиган ажобтовур саргузаштларга тўлиб-тошиб ётибди”⁹. Демак, оромкурси сўзи қаҳрамон кечинмалари билан мулоқотга киришгач, яхлит образга айланган. Чунки оддий табиий нарсанинг номини ифодаловчи сўз ижодкор ҳаёли, дарди, кечинмаси билан суғорилиб китобхон қалбига, ҳиссига таъсир қилувчи

⁷ Саримсоқов Б.И. Бадиийлик асослари ва мезонлари – Т.:2004,35-бет

⁸ Хуршид Дўстмуҳаммад. Қичқириқ. Катта кўча ҳикояси. – Т., 2014, 161-бет

⁹ Хуршид Дўстмуҳаммад. Қичқириқ. Катта кўча ҳикояси. – Т., 2014, 159-бет.

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th May, 2025

жонли образга айланади. Бундан келиб чиқадики, сўзнинг образга айланишида бадий матн ҳам ҳам муҳим аҳамиятга эга. Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, образ, образлилик бадий адабиёт ва адабиётшуносликнинг асосини ташкил этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Белинский. В.Г. Адабий орзулар. Т., Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1977.
- 2.Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Т.: Ўзбекистон, 2002.
- 3.Георг Вильгелм Фиридрих Гегель. Эстетика. Санъат ва бадий ижод фалсафаси. – Тошкент, 2012.
- 4.Дўстмуҳаммад Хуршид. Қичқириқ. Катта кўча ҳикояси. – Т., 2014.
- 5.Раҳимжонов Нўъмон. Бадиият – бош мезон. – Т.: Академнашр, 2016.
- 6.Саримсоқов Баҳодир. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Т.:2004.
- 7.Тимофеев Л.И. Теория литературы. – М.: Педагогика, 1979.
- 8.Қуронов Дилмурод. Адабиётшуносликка кириш. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси, 2004.
- 9.Қуронов Д. Назарий қайдлар. – Т.: Академнашр, 2018.
- 10.Қўшжонов Матёқуб. Ҳаёт ва маҳорат. Т., Ўзадабий нашр, 1962.